

Реалізація міжпредметних зв'язків на уроках географії в профільній школі засобами шкільного підручника

*С. Л. Капіруліна, кандидат педагогічних наук,
Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського
університету імені Бориса Грінченка;
М. О. Кобзар, учитель географії вищої кваліфікаційної категорії,
«учитель-методист», м. Київ НВК № 240 «Соціум»
e-mail: svetlana.ne@mail.ru*

*У шкільній справі вчитель – центральна фігура.
Висота рівня шкільного викладання, його якість
понад усе залежить від якостей самого вчителя.*

М. М. Баранський

Постановка проблеми. Методологія навчання географії учнів профільних класів на сучасному етапі розвитку української освіти зазнає кардинальних змін. Сучасний зміст профільної школи, що застосовує інноваційні технології у навчанні географії, виходить на нові цільові установки, тож перед вчителем постає нове непросте завдання – освоєння професійної компетенції високого рівня складності з використанням особисто орієнтованої взаємодії – цільове перенесення акценту пріоритету в розвитку соціального інтелекту учнів.

Визначення й реалізація міжпредметних зв'язків – найважливіший принцип навчання в сучасній школі. Вчителеві географії, який працює в профільних класах, особливо важливо вміти реалізовувати на практиці принцип взаємозв'язку природничо-наукового (фізика, хімія, екологія, біологія та інші предмети) і суспільно-гуманітарного (література, історія, право, економіка та інші предмети) циклів.

Як чинник, що сприяє оптимізації процесу навчання, міжпредметні зв'язки підвищують якість освіти за здійснення змістовної і діяльнісної інтеграції навчальних дисциплін через розв'язання наступних задач: узгодження з учителями різних предметів можливих тем або питань для їх сумісного вивчення; визначення переліку міжпредметних зв'язків між навчальними предметами; внесення змін до тематичного і поурочного планування; вивчення інтересів учнів до предмета; сприяння активізації пізнавальної діяльності; сприяння накопиченню педагогічного досвіду вчителя різними технологіями, методиками, формами і методами організації пізнавальної діяльності на уроках і у позаурочний час.

Формулювання цілей статті. Сьогодні існує безліч підходів до поняття «педагогічний професіоналізм». Деякі учені зіставляють педагогічний професіоналізм з іншими поняттями, так або інакше пов'язаними з характеристикою здатності людини виконувати роботу: компетентність, майстерність, кваліфікація.

Багато дослідників розглядають професіоналізм учителя географії з точки зору наявності у нього органічного поєднання знань і вмінь, які гарантують отримання необхідного результату, якісного й ефективного виконання роботи, сформованої готовності ставитися до своєї справи як до сукупності завдань, кожне з яких конкретне і вимагає досягнення результату як на уроці географії, так і в позаурочній діяльності, і, як результат, високого рівня науково-теоретичної і практичної підготовки учнів.

Досить повний і систематизований запас знань про навколишній світ є найважливішим показником розвитку особистості і сформованості у неї наукового світогляду. Це досягається шляхом реалізації міжпредметних зв'язків. Більш того, всі основні цільові установки навчання в середній загальноосвітній школі повною мірою можна зреалізувати лише тоді, коли ці зв'язки безвідмовно працюватимуть.

Розгляд міжпредметних зв'язків з позиції цілісності процесу навчання показує, що вони функціонують на рівні трьох взаємозв'язаних типів: змістово-інформаційних; операційно-діяльнісних; організаційно-методичних.

Метою нашої роботи є висвітлення необхідності використання міжпредметних зв'язків географії і предметів природничо-наукового й суспільно-гуманітарного циклів у профільній школі задля формування у старшокласників загальної картини світу й цілісного наукового світогляду, а також можливості застосування в цьому процесі чинних шкільних підручників з географії.

Аналіз останніх досліджень. Для виявлення міжпредметних зв'язків І. Я. Курамшин, І. М. Хаматуліна та Г. Н. Морозова пропонують використовувати такі методи досліджень, як тематичний та поелементний аналіз змісту навчальних предметів і програм [2].

Питанням застосування міжпредметних зв'язків у навчанні учнів географії присвячені роботи як вітчизняних (Бейдик О. О., Капіруліна С. Л., Корнеєв В. П., Назаренко Г. Г., Пестушко В. Ю., Топузов О. М., Уварова Г. Є. та ін.), так і зарубіжних (Валюкевич Є. Ф., Герасимова Г. П., Малахов М. В., Нізовцев В. О., Стрельникова Т. Д., Тимошенко М. З., Панчішникова Л. М. та ін.) учених, методистів і вчителів географії.

Основна частина. Завдання вчителя – спираючись на психологічні особливості учнів певного віку, послідовно формуючи в них системне мислення і пізнавальний інтерес до предмета, не тільки допомогти їм засвоїти певну суму знань та оволодіти певним переліком компетенцій, але й навчити самостійно мислити і приймати самостійні рішення у нових нестандартних ситуаціях та мати упевненість у власних силах.

Поставивши перед собою завдання висвітлити необхідність використання міжпредметних зв'язків географії і предметів природничо-наукового та суспільно-гуманітарного циклів у старшій школі, ми проаналізували зміст підручників з географії для 10 класу (профільний

рівень і рівень стандарту). В умовах, які запропонували автори шкільних чинних підручників, можливі варіанти поглиблення міжпредметної інтеграції шкільного курсу «Економічна і соціальна географія світу» з такими предметами, як історія, екологія, фізика, хімія та основи економіки. Наші дослідження дали змогу зробити певні висновки:

міжпредметні зв'язки між географією та згаданими шкільними предметами реалізуються через зміст підручника **поверхово**;

у тексті підручників здебільшого не розставлені акценти на те, що географія є наукою інтегрованою, використовує значну кількість інформації, поданої в змісті багатьох шкільних предметів і дає можливість використати інформацію географічного змісту на інших уроках.

Наведемо короткий аналіз, зроблений нами з використанням не тільки підручника з географії для 10 класу (профільний рівень), але й програм з географії, історії, фізики, хімії, основ економіки, екології для **9–10** класів.

Міжпредметні зв'язки з історією. Етапи розвитку географічних наук, історичні відомості про основні етапи розвитку та накопичення наукової інформації про Землю. Міжпредметні зв'язки з історією дають змогу учневі 10 класу спиратися на його знання з курсів географії та історії 6 й 7-го класів. Автори підручника [1] подають інформацію відповідно до основних етапів географічного пізнання Землі: найдавніші дослідження до нашої ери та початку нашої ери; географічні дослідження періоду середніх віків (V–XV ст.); дослідження епохи Великих географічних відкриттів (XV–XVII ст.); період територіальних відкриттів (XVIII – середина XX ст.); друга половина XX ст. – широкомасштабні міжнародні наукові дослідження.

Картографічні матеріали підручника спрямовані на надання учням генералізованої інформації про природно ресурсний потенціал світу [1, 63], екологічні проблеми людства [1, 67, 72], інтеграційні угруповання країн [1, 127] світу тощо. Основні картографічні знання учні 10-х класів

здобувають не тільки на уроках географії, але й на уроках історії, тож географія наразі не тільки реалізує міжпредметні зв'язки, але й обслуговує формування і розвиток історичних знань учнів, забезпечує формування знань про політичну карту світу, а особливо політичну карту Європи, яка є необхідним атрибутом вивчення шкільних курсів «Історія України», «Всесвітня історія» 10 класу, адже в змісті програми з історії для 10 класу є матеріал, що, наприклад, стосується трудової міграції населення України (основні хвилі міграції, українська діаспора на карті світу тощо), та Першої світової війни, отже, вивчення питань формування політичної карти Європи та основних етапів її формування. Ці питання й реалізація міжпредметних зв'язків через текст підручника з географії в цих двох значущих напрямках абсолютно відсутні.

У тексті підручника з географії автори вказують етапи будівництва Транссибірської (1891–1916), Туркестано-Сибірської (1927–1931), Байкало-Амурської (1974–1984) магістралей, але жодним натяком не вказують на те, що ці питання вивчалися вже учнями в курсі історії. Питання, які стосуються економічних передумов і політичного становища в період будівництва цих шляхів, на наш погляд, були б корисними на уроці. В цьому випадку учням можна запропонувати випереджувальні завдання, які могли б проілюструвати зв'язок шкільних предметів на конкретному, актуальному прикладі.

Міжпредметні зв'язки з економікою. Міжпредметні зв'язки з економікою в підручнику реалізуються через теоретичний матеріал [1, 31], що стосується даних ВВП, який, за пропозицією Всесвітнього банку, визначає рівень економічного розвитку країни (в перерахунку на душу населення). Автори підручника пропонують поділ країн на три групи за показниками значення річного ВВП на душу населення: країни з низьким (до \$875), середнім (\$876–10725), та високим (понад \$10726) рівнем прибутків. На жаль, за шкільною програмою з основ економіки цей

матеріал вивчається в 11 класі. Тож географія 10 класу випереджає зміст шкільної програми з основ економіки.

Інформація про СОТ, МВФ, МБРР у підручнику з географії незважаючи на те, що це профільний рівень навчання [1, 35–36], подається коротко, тезово, не розкриваючи основних завдань, мети створення і основних напрямів роботи цих організацій. Більшу частину інформації з цих питань учні отримують у другому півріччі 11 класу на уроках економіки.

Міжнародний поділ праці [1, 123], як наслідок мануфактурного виробництва (XVII–XVIII ст.), історико-економічні факти, які стосуються історії формування й розвитку міжнародного географічного поділу праці: починаючи з Адама Сміта (1723–1790), який обґрунтував принцип абсолютних переваг міжнародного поділу праці, і вітчизняного економіста Івана Вітвера (1891–1966), який виокремив три основні умови існування міжнародного географічного поділу праці (МГПП), закінчуючи сучасним станом і роллю транснаціональних корпорацій, які використовують наслідки МГПП для успішної власної діяльності [1, 124].

На с. 126 авторами підручника подано інформацію про так звану Єврозону, 19 країн з єдиною валютою євро. Тема «Валютно-фінансова система» в шкільному курсі економіки вивчається в 11 класі. Тож курс географії випереджає економіку, подаючи інформацію про валюти Європейських країн дуже стисло. Географія готує основу для вивчення учнями у 11 класі цього матеріалу на уроках економіки.

Міжпредметні зв'язки з екологією та хімією. Проблема формування екологічних знань учнів старшої школи і свідомого ставлення до виховання й формування навичок свідомого раціонального природокористування піднімаються авторами підручника [1, 67, 71, 72] через висвітлення таких питань:

- збереження генофонду живої природи світу;
- атмосферне забруднення;

- антропогенне забруднення навколишнього середовища тощо.

Дуже поверхнево ця інформація торкається хімії [1, 67] – хімічні і фотохімічні реакції розглядаються як результат потрапляння в атмосферу викидів радіоактивних, газоподібних і твердих викидів, хоча в методичному апараті підручника можна було б запропонувати теоретичні й випереджувальні завдання і запитання міжпредметного змісту з цих тем.

Звичайно, тема «Хімічна промисловість світу» спирається на знання, здобуті учнями з шкільного курсу хімії, але, на жаль, ані у змісті параграфа, ані в кінці у запитаннях до нього немає навіть натяку на те, щоб учні скористалися знаннями, здобутими протягом трьох попередніх років вивчення предмета і дали відповідь, наприклад, на запитання: «Пригадайте, що таке гідроліз нафти. Проаналізуйте ступінь і глибину переробки нафти в США, країнах Європи та в країнах колишнього СРСР. Чому це питання є актуальним на нинішньому етапі розвитку нафтохімічної галузі світу?».

Міжпредметні зв'язки з курсом фізики. Електроенергетика світу торкається проблем розвитку атомної (в підручнику для 10 класу – ядерної) енергетики світу. Дозволимо собі нагадати, що учні 10 класів у попередньому році в курсі фізики (9-й кл.) вивчали питання розвитку ядерної енергетики в Україні, екологічних проблем ядерної енергетики, впливу радіоактивного випромінювання на живі організми тощо. Тож корисною була б згадка про цей матеріал. На прикладі проблем і перспектив розвитку цієї галузі господарства світу можна запропонувати учням запитання і завдання міжпредметного змісту.

Міждисциплінарний рівень узагальнення має створити у випускника цілісну картину світу. На жаль, в освіті склалася традиція створення «чистих» підручників: підручники з математики пишуть лише професійні математики, підручники з фізики – тільки професійні фізики і так далі. Пишуть здебільшого так, ніби інших шкільних курсів зовсім не існує [3, 71]. Утім, значним резервом для формування в учнів загальної картини

світу було б створення підручників на міждисциплінарній основі, наприклад, до створення підручника з географії долучалися б математики, фізики, біологи, історики, філологи. Тоді учень міг би побачити і відчутти географію в загальній картині світу, побачив би її зв'язки з іншими науками і навчальними курсами, оцінив би значення цієї науки для формування наукового світогляду й екологічного мислення.

Висновки. Нами вже неодноразово піднімалися питання реалізації міжпредметних зв'язків у навчанні учнів шкільних курсів географії [4; 5]. Важко назвати інший шкільний предмет, який мав би такий широкий діапазон міжпредметних зв'язків і можливостей їх практичного застосування, як шкільна географія. Ми глибоко переконані в тому, що саме шкільний підручник має стати основою реалізації міжпредметного підходу у навчання географії, особливо в старших, профільних класах середньої загальноосвітньої школи. Формування цілісної картини світу, розвиток екологічного мислення старшокласників, виховання дбайливого господаря, розвиток економічного мислення, формування громадянських компетентностей – це далеко не повний перелік завдань, які можна розв'язати засобами міжпредметних зв'язків на уроках географії.

Література

1. Географія: підруч. для 10 кл. загальноосвітн. навч. закл.: профіл. рівень [Текст] / Л. Б. Паламарчук, Т. Г. Гільберг, В. В. Безуглий. – К. : Генеза, 2010. – 304 с.: іл.

2. Курамшин, И. Я. Способы выявления и приемы реализации межпредметных связей в средних ПТУ [Текст] / И. Я. Курамшин, И. М. Хаматулина, Г. Н. Морозова // Проблемы взаимосвязи естественно-математических дисциплин и предметов профессионального цикла в средних профтехучилищах: сб. науч. тр. [Текст] / [под ред. И. Я. Курамшина]. – М. : АПН СССР, 1981. – С. 17–37.

3. Новиков, А. Постиндустриальное образование [Текст] / А. Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – 136 с.

4. Капіруліна, С. Міжпредметні зв'язки на уроках географії в модульно-розвивальній системі навчання [Текст] / С. Капіруліна, Л. Паламарчук // Географія та основи економіки. – №2. – 2002. – С. 14–17.

5. Капіруліна, С. Л. Міжпредметні зв'язки як складова шкільної географічної освіти [Текст] / С. Л. Капіруліна, М. О. Кобзар // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. праць. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 12. – 216 с. – С. 72–77.

UA Авторами статті висвітлено питання створення умов для реалізації міжпредметних зв'язків на уроках географії в старшій школі. На основі вивчення змісту шкільних підручників з географії (профільний рівень і рівень стандарту) запропоновано конкретні шляхи удосконалення процесу створення підручників для учнів старшої школи та підготовки вчителів до реалізації міжпредметних зв'язків на уроках географії з використанням шкільного підручника.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, інтеграція, шкільний підручник, предмети природничо-наукового циклу, предмети суспільно-гуманітарного циклу.

RU Авторами статьи освещены вопросы создания условий для реализации межпредметных связей на уроках географии в старшей школе. По результатам изучения содержания школьных учебников по географии (профильный уровень и уровень стандарта) предложены конкретные пути совершенствования процесса создания учебников для учащихся старшей школы и подготовки учителей к реализации межпредметных связей на уроках географии с использованием школьного учебника.

Ключевые слова: межпредметные связи, интеграция, школьный учебник, предметы естественнонаучного цикла, предметы общественно-гуманитарного цикла.

EN The paper studies the creation of conditions for implementation of interdisciplinary connections during geography lessons in high school. Plenty of geography schoolbooks (for standard classes and geography classes) are analyzed. Specific ways of high school textbooks creation process improvement are proposed in the paper. Much attention is given to teachers' training for implementation of interdisciplinary connections during geography lessons in high schoolboy means of textbooks.

Key words: interdisciplinary connections, integration, textbooks, the subjects of natural science cycle, subjects of social cycle and humanities.